

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

I. Η ΠΕΡΙ ΑΥΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Ἐ τῇ ἐξετάσει ἱστορικῶν τινῶν ζητημάτων, σχετιζομένων πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, ἱστάμεθα ἐπὶ ἐδάφους σταθεροῦ: ἡ ἀρχαία παράδοσις γνωρίζει καλῶς τὴν ὑπαρξίν τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Πατριάρχου Κων]πόλεως Πρόκλου († 446), μαθητοῦ τοῦ θείου Χρυσοστόμου, ἔχομεν καὶ ἀρκετὰς θετικὰς ἐξωτερικὰς μαρτυρίας καὶ ἐσωτερικὰ τεκμήρια, πείθοντα ἡμᾶς περὶ τῆς λειτουργικῆς δράσεως τοῦ Ἱεράρχου.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τινῶν ἐτῶν διαμφισβητεῖται τὸ γνήσιον τοῦ εἰς τὸν Πρόκλον ἀποδιδόμενου «Λόγον περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας»¹. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἀναγινώσκομεν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Πολλοὶ μὲν τινες καὶ ἄλλοι τῶν τούτῳ ἱεροῦς ἀποστόλους διαδεξαμένων θεῖοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας τὴν τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἔκθεσιν ἐγγράφως καταλιπόντες, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασιν» ἐξ ὧν δὲ πρῶτοι οὗτοι καὶ διαπρύσιοι τυγχάνουσιν ὁ τε μακάριος Κλήμης . . . καὶ ὁ θεῖος Ἰάκωβος, ὁ τῆς Ἱεροσολυμιτῶν Ἐκκλησίας τὸν κλῆρον λαχὼν. . . . *Ὁ δὲ Μ. Βασίλειος ἐκκόπτων . . . διὰ τὸ πολὺ τοῦ χρόνου παρανάλωμα . . . ἐπιτομώτερον παρέδωκε . . .* Μετ' οὗ πολὺ δὲ πάλιν ὁ ἡμέτερος Πατὴρ ὁ τὴν γλωττιαν χρυσοῦς Ἰωάννης . . . τὰ πολλὰ ἐπέταμε καὶ συντομωτέραν τελεῖσθαι διατάξατο». Ἄλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη, καθ' ἣν ὁ Βασίλειος «διὰ τὸ πολὺ τοῦ χρόνου παρανάλωμα» συνέταμε τὴν λειτουργίαν τοῦ θείου Ἰακώβου, παρέσχε πολλὰ πράγματα τοῖς κριτικοῖς, οἵτινες, τὰ κείμενα παραβάλλοντες, διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους, ἰδίως ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς λειτουργίας, ἣν συνέταμεν ὁ Μ. Βασίλειος. Τὰς διαφωνίας ὁμοῦς ταύτας διέλυσαν αἱ νεώτεραι ἱστορικαὶ ἔρευναι, αἵτινες ἀπέδειξαν τὸ μὴ γνήσιον τῆς εἰς τὸν Πατριάρχην Πρόκλον ἀποδιδόμενης συγγραφῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἐὰν μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου, ἔχομεν πολλὰς ἄλλας ἱστορικὰς πληροφορίας, μαρτυροῦσας τρανῶς περὶ τῶν τροποποιήσεων, αἷς ἐπέφερον εἰς τὴν λειτουργίαν ὁ Μ. Βασίλειος. Πῶς ἄλλως τὸ ὄνομα τοῦ Ἱεράρχου συνεδέθη τόσον ἐνωρὶς καὶ δὴ τοσοῦτον στενῶς καὶ ἀρρήκτως μετὰ τῆς μικρασιατικῆς λειτουργίας;

1. Migne, Ἑλλ. Πατρολ., τόμ. 65, στ. 849 κ. ἑ.

Ἐσωτερ. τεκμήρια. — Κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐκδοχὴν, ἡ Καισαρεία τῆς Καππαδοκίας κατεῖχεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Βασιλείου κα-
 νονικὴν τινα λειτουργίαν, ἣν οὗτος διεργύθησεν ἀναλόγως τῶν τότε
 περιστάσεων. Ἐγνωρίζομεν ὅτι ἐκ δογματικῶν λόγων ἐτροποποίησε τὴν
 δοξολογίαν¹ ἀντὶ τοῦ τύπου, καθ' ὃν ὁ Πατὴρ αἰνεῖται διὰ τοῦ Υἱοῦ
 καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ Βασιλεῖος; εἰσήγαγε τὸν τύπον «σὺν τῷ
 Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη, ἡ
 ὁποία σήμερον θὰ ἐθεωρεῖτο ἀνεπαίσθητος, ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις,
 ὅτε διετηρεῖτο ἀκόμη συμπάθεια πρὸς τὴν περὶ τῆς ὑποτάξεως τῶν
 προσώπων διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου, ἐπέφερε μεγάλην ἀναστάτῳσιν
 εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Βασιλείου. Γνωρίζομεν ὡσαύτως ὅτι οὗτος καὶ
 ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν Ψαλμῶν ἐπέφερε τροποποιήσεις τινὰς ὡς πρὸς
 τὴν σειρὰν αὐτῶν. Διόλου ἀπίθανον νὰ συνέταξεν ὁ Βασιλεῖος καὶ
 πολλὰς εὐχὰς, περιληφθεῖσας ἐν τῇ λειτουργίᾳ βέβαιον ὅμως εἶναι
 ὅτι ἐργύθησεν ἐπὶ νέων βάσεων τὴν εὐχαριστήριον θυσίαν διατυπώ-
 σασ ἐπὶ τὸ δογματικώτερον τὴν μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ διατάξιν. Κατὰ
 τὸν Baumstark «ἡ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Βασιλείου φέρουσα λειτουρ-
 γία εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ ἀποτέλεσμα ἐπεξεργασίας διαπρεποῦς θεο-
 λόγου καὶ κατόχου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». ² Ταιουτοτρόπως ἐννοοῦ-
 μεν πῶς τόσον ἐνωρὶς συνεδέθη τὸ ὄνομα τοῦ Ἱεράρχου μετὰ τῆς
 ἁσιατικῆς λειτουργίας, ἣν οὗτος διεργύθησεν ἐπὶ νέας βάσεως, συντο-
 μεύσας πολλὰ καὶ ἕτερα θεολογικώτερον διατυπώσας. Ἀνάλογόν τι
 συνέβη καὶ μετὰ τὴν λειτουργικὴν δρᾶσιν τοῦ Σαραπίωνος, ἐπισκόπου
 Θμοῦσως, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται τροποποιήσις τῆς λειτουργίας κατὰ
 τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις.

Ἐξωτερ. μαρτυρίαι. — Πλὴν τῶν ἐσωτερικῶν τούτων τεμηριῶν
 ἔχομεν καὶ πολλὰς καὶ ἀρχαίας ἐξωτερικὰς μαρτυρίας, ἐπιβεβαιούσας
 τὸ λειτουργικὸν ἔργον τοῦ Ἱεράρχου. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ
 ἐπικηδεῖῳ του λόγῳ εἰς τὸν κοιμηθέντα φίλον ἀναφέρει τὰ τῆς ποι-
 μαντικῆς αὐτοῦ δράσεως ὡς πρεσβυτέρου τῆς ἐν Καισαρείᾳ ἐκκλησίας,
 λέγων μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς «. . . νομοθεσίαι μονα-
 στῶν ἔγγραφοί τε καὶ ἀγραφοί, εὐχῶν διατάξεις, εὐκο-
 σμίαι τοῦ βήματος. . .» Αἱ νομοθεσίαι τῶν μοναστῶν εἶναι οἱ γνω-
 στοὶ μοναχικοὶ κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου, αἱ εὐκοσμίαι τοῦ βήματος

1. Ferd. Probst, Liturgie des vierten jahrhunderts, 1893, σελ. 377 κ. ἑ.

2. Βασιλείου, Περὶ ἁγ. Πνεύματος κεφ. 27, Ἐπιστολὴ 207.

3. Αἱ λειτουργίαι τῆς Ἀνατολῆς, σελ. 55 κ. ἑ.

εἶναι ἡ γὰρ εὐχή, ἣν οὗτος ἐπέφερεν ἐν τῷ κλήρω. Οὕτω πρόκειται καὶ ἡ ἐν τῷ μεσῷ φράσις «εὐχῶν διατάξεις» νὰ σημαίνῃ τι θεϊκὸν καὶ πραγματικόν, 1 τὴν ἐκλογὴν, συλλογὴν καὶ τακτοποίησιν τοῦλάχιστον λειτουργικῶν εὐχῶν. Ἐκ τῆς μαρτυρίας ὁμοῦς ταύτης δὲν ἐξάγεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ διατηρηθεῖσα εἰς ἡμᾶς λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ τοῦλάχιστον ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς μορφή, ἀνήκει ὡς ἔχει εἰς τὴν γραφίδα τοῦ Ἱεράρχου.

Ἐξετάσωμεν ἤδη τὰς μετεγενεστέρας μαρτυρίας, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν θεϊκώτερα συμπεράσματα. Ἔχομεν ἐν πρώτοις ἐπιστολὴν τινα τοῦ διακόνου Πέτρου, γράφοντος περὶ τὸ 520 ἐξ ὀνόματος τῶν μοναχῶν τῆς Σκυθίας πρὸς τὸν Φουλγέντιον Φεράνδον εἰς Ἀφρικὴν μετὰ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς : 2

«Hinc etiam beatus Basilius Caesariensis episcopus in oratione sacri altaris, quam paene universus frequentat Oriens, inter cetera: *Domine, inquit domine, virtutem ac tutamentum: malos, qualesumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva: omnia enim potes, et non es qui contradicat tibi: cum enim volueris, salvas, et nullas resistit voluntati tuae.*»

Δυστυχῶς ὁμοῦς ἡ ἐν τῇ μαρτυρίᾳ ταύτῃ διατηρηθεῖσα εὐχὴ δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὰ διατηρηθέντα μέχρις ἡμῶν κείμενα, πράγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ἡ ἀρχικὴ λειτουργία ὑπέστη σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου μεγάλας τροποποιήσεις, ἂν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὁ διάκονος Πέτρος παραθέτει τὴν εὐχὴν ἐλευθέρως καὶ ἀπὸ μνήμης καὶ οὐχὶ κατὰ λέξιν.

Ὁλίγω βραδύτερον Ἀσόντιος ὁ Βυζάντιος ἐπιτιμῶ καὶ ἐλέγχει μετὰ σφοδρότητος Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας ὅτι «τολμᾷ καὶ ἔτρονον κακῶν τῶν εἰρημένων οὐ δεύτερον ἀναφορὰν γὰρ σχεδιάζει ἐξέραν παρὰ τὴν πατρόθεν ταῖς ἐκκλησίαις παραδεδομένην, μήτε τὴν τῶν Ἀποστόλων αἰδεσθεὶς μήτε τὴν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι συγγραφείσαν λόγου τινὸς κολων ἀξίαν ἐν ἣ ἀναφορᾷ βλασφημιῶν (οὐ γὰρ εὐχῶν) τελετὴν ἀπεπλήρωσεν» 3. Ἐκ τῆς μαρ-

1 Probst, ἐνθ' ἄν. 379.

2 Epist. Petri diacon. ab Fulg. c. 8 n. 28: Migne P. lat. 62,90 c. Τὸ χωρίον ἐπαναλαμβάνεται παρὰ Φουλγεντίῳ epist. 17,25: Migne ἐνθ. ἄν. 65,449 c.

3. Migne 86, 1 σ. 1368 c. Ἐλεγχόμενος ἐναυθθα εἶναι ὁ Θεόδωρος, οὐχὶ δὲ ὁ Νεστόριος, ὡς ὁ de Meester ἐν τοῖς Χρυσοστομοῖς αὐτοῦ (254, 1) ἐκ παραβλέψεως γράφει (Lietzmann, Messe und Herrenmahl σελ. 5 ὑπόσημ.)

τροίας ταύτης δύο τινὰ μετὰ βαβυλόντιος συνάγονται: 1) Ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰωνίου, ἦτοι περὶ τὸ 540, ἐτελείτο λειτουργία τις ἀγνωρίζομένη ὡς λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ 2) Ὁ ἐπὶ πλὴν ταύτης ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύϊ ὡς κανονικὴ λειτουργία καὶ τις ἄλλη ἀποδιδόμενη εἰς τοὺς Ἀποστόλους (ἣτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ἡ βραδύτερον εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδοθεῖσα). Λειτουργία τις Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας διετηρήθη ἡμῖν ἐν συριακῇ γλώσσῃ 1.

Ἡ ἐν Τροῦλλῳ Σύνοδος (692) γνωρίζει τὴν ὑπρξιν τῶν λειτουργιῶν τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου Ἐν τῷ 32ῳ αὐτῆς κανόνι, διὰ τοῦ ὁποῦ καταδικάζονται οἱ Ἀρμένιοι, αἵτε μεταχειριζόμενοι ἄκριτον οἶνον ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ, ἀναφέρεται ὅτι Ἰακώβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου, ὁ τῶν Ἱερουσολύμων πρῶτος ἐπίσκοπος καὶ Βασίλειος ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κιλικίας, «ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότας, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ Θεῷ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατος τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδόκασιν». Ἐν τῷ κανόνι τοῦτω μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξίς γραπτῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Βασιλείου. Περιεργον μόνον εἶναι ὅτι οἱ Ἀρμένιοι, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐκτεῶν συνηθείας, ἀντὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλκείπει ἡ μῖξις οἴνου καὶ ὕδατος, ὀχειροῦνται εἰς χωρίον τι ἐκ τῆς Ὀμιλίας 82, 2 τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον 2.

Τέλος ἔχομεν ἐκ τοῦ ἡ' αἰῶνος τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν Νικαίᾳ (787) καὶ τὴν μαρτυρίαν χειρογράφου τινός, περὶ οὗ ποιούμεθα λόγον κατωτέρω.

II. ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ.

Μεταξὺ τῆς σημερινῆς καὶ τῆς ἀρχικῆς λειτουργίας τοῦ Βασιλείου αἱ διαφοραὶ εἶναι μεγάλα. Ἡ λειτουργία αὕτη, ὡς καὶ ἡ παρεμφερῆς πρὸς ταύτην λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου, ὑπέστησαν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου σοβαρὰς τροποποιήσεις. Ἐν τούτοις καὶ ἂν ἡ λειτουργία τοῦ Βασιλείου ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξελλίξεως, ὁ κεντρικὸς αὐτῆς πυρὴν παραμένει γνήσιος καὶ ἀσφαλής.

Ἡ ἀρχαιότερα μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἡ λειτουργία τοῦ Βασιλείου, εἶναι ἡ τοῦ βιβερνικοῦ χειρογράφου, ἀπὸ τοῦ 795, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν λειτουργίαν ταύτην μετὰ χάσματος.

1. Λατινιστὶ παρὰ Renodot, Liturgiarum orientalium collectio, 1716, 2, 616.

2. *Εκδ. Montf VII 784a.

ὡς καὶ τὴν τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐξέδωκαν ἐν μέρει of Swainson¹ καὶ Brightman². Τὸ χάσμα ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Βασιλείου ὃ μὲν Swainson πληροῖ ἔκ τινος κώδικος τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, ὃ δὲ Brightman ἔκ τινος χειρογράφου τοῦ θ' ἢ ι' αἰῶνος.

III. ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΧΡΗΣΙΣ ΑΥΤΗΣ

Ἡ λειτουργία τοῦ Βασιλείου ἔκ τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας ὁρμηθεῖσα, ἐξηπλώθη εἰς ἅπαν τὸ βυζαντιακὸν κράτος, ὑπερβᾶσα καὶ τὰ ὄρια αὐτοῦ, διότι διεδόθη μέχρι Σικελίας καὶ νοτίου Ἰταλίας. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, τῇ ἐπιδράσει τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ θυγάτηρ λειτουργία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, παρηγκώνισε καὶ ἐξετόπισε τὴν μητέρα μικρασιατικὴν λειτουργίαν, ἡ ὅποια ἐτελεῖτο μετὰ ταῦτα καὶ τελεῖται μέχρι σήμερον μόνον δεκάκις τοῦ ἔνιαυτοῦ, ἦτοι κατὰ τὰς Κυριακὰς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων), κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων,³ τὴν Μ. Πέμπτην, τὸ Μ. Σάββατον καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου (1 Ἰανουαρίου).

Διὰ τῶν μοναχῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐγένετο γνωστὴ καὶ διεδόθη ἡ λειτουργία αὕτη καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ. Ἐν Ῥωσίᾳ εἰσήχθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 987 διὰ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Βλαδιμήρου.

IV. ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Πλὴν τῆς ἑλληνικῆς, ὑπάρχει καὶ κοπιτικὴ λειτουργία φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἡ ἀναφορὰ τῆς ὁποίας διετηρήθη καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ.⁴ Αὕτη, κατὰ τὸν Baumstark,⁵ εἶναι μία ἐπὶ τὸ συντομώτερον ἐπεξεργασία τῆς ἑλληνικῆς λειτουργίας τοῦ Βασιλείου, ἀρμοδία διὰ τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν τῆς Αἰγύπτου. Λατινικὴν τινα παράφρασιν τοῦ κοπιτικοῦ κειμένου παρέχει ὁ Renaudot.⁶

V. ΚΩΔΗΚΕΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Σοβαρὰς μελέτας ἐπὶ τῶν χειρογράφων ἐπεχείρησε κατ' ἀρχὰς ὁ

1. Greek Liturgies by C. A. Swainson. 1884 σελ. 76—94

2. Liturgies Eastern and Western edited by F. E. Brightman, τόμ. 1 1896-σελ. 309—344.

3. Ἐὰν τύχη ἡ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων παραμονὴ κατὰ Σάββατον ἢ Κυριακὴν, ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου τελεῖται τὴν ἡμέραν τῶν δύο ἐκείνων ἑορτῶν.

4. Renaudot, ἔνθ' ἀν. I 57—89.

5. Baumstark, ἔνθ' ἀν. σελ. 72.

6. Renaudot, ἔνθ' ἀν. 1—25.

ἐν Καζάν τῆς Ρωσσίας καθηγητῆς Krasnoseltzew, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν μελετῶν τούτων εἰργάσθησαν καὶ οἱ De Meester, Ἀλ. Πετρόβσκη καὶ οἱ Swainson, Brightman, Engdahl κλπ.

Ἐκ τῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τούτων ἐξάγεται ὅτι τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφον, ἐκ τῶν περιεχόντων τὴν λειτουργίαν τοῦ Βασιλείου, εἶναι ὁ περίφημος κώδιξ τοῦ Barberin, ἦτοι εὐχολόγιόν τι τοῦ ἡ' αἰῶνος (795), νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ ὡς Barbereni. III 55 κείμενον. Τοῦ κώδικος τούτου ἔχομεν καὶ ἀντίγραφον, τὸν κώδικα Sevastianof C. ια' αἰῶν).

Ὁ Swainson ἐν τῇ κριτικῇ ἐκδόσει τῶν λειτουργιῶν Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου εἶχεν ὑπ' ὄψει του καὶ ἐν ἔντυπον τοῦ 1526, καθὼς καὶ ἐν χειρόγραφον τοῦ ια' αἰῶνος. Ὁ B. Engdahl, εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν αὐτῶν λειτουργιῶν, ἐστηρίχθη ἐπὶ ἑλληνο-λατινικοῦ κώδικος, γραφέντος περὶ τὸ 1200 εἰς Ὀτράντο τῆς Κάτω Ἰταλίας, νῦν δὲ εὐρισκομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Καρlsruύης 1.

Ὁ παρισινὸς κώδιξ (gr. 325) τοῦ ιδ' αἰῶνος περιέχει τὴν ἑλληνιστὶ διασωθεῖσαν ἀναφορὰν τῆς κοπτικῆς λειτουργίας τοῦ Βασιλείου, ἣτις ὁμοίως εἰς πολλὰ σημεῖα διαφέρει πολὺ τῆς κοπτικῆς μεταφράσεως.

Ἐκδόσεις τῆς λειτουργίας τοῦ Βασιλείου ἔχομεν παρὰ Brightman Swainson B. Engdahl 2, Daniel 3 κλπ. Αὕτη περιέχεται ὡσαύτως ἐν τῷ Μεγάλῳ Εὐχολόγιῳ 4.

ΔΗΜ: Ν. ΜΩΡΑΪΤΗΣ

1. Ἐκδ. ὑπὸ Bonwetsch καὶ Sceberg V 1908 σελ. 1—77.

2. Ἐνθ' ἀν.

3. Codex liturgicus IV σελ. 421 κ. ε.

4. Ἐκδ. Ἀθηνῶν, 1899, σελ. 78—101.